

במיוחד הייתה העובדה שהתנועה הצליחה לגייס תקציבים ייעודיים (ממשלתיים ותרומות) לפעילות ולהדרכה בפריפריה, תקציב שחייב הקמת מנגנון מנהלי והקצאת כוח אדם לקידום הנושא. כפי שראינו בתיאור הפעילות בשנות ה-50' ההיבט המנהלי, היכולת להשקיע בכוח אדם ובציוד, מהווה גורם דומיננטי ומכריע ביכולת לפעול בפריפריה. העובדה שנוצרו יכולות תקציביות הובילה לפיתוח של התחום, להקמת מחלקה, לתכנון וכתיבה של תוכניות הדרכה ולהכשרת כוח אדם.

וכמו כדי לסגור מעגל עם התחושות שמתאר ליאור, על החברה שהגיעו משבט 'מודיעין' לחנך את הילדים ב'רכסים', מוצג בתוכניות ההדרכה עיקרון לעושים במלאכה: "מן הראוי שהעשייה החברתית תבוצע מתוך התעניינות באחר ובצרכיו, ולא מתוך עליונות ופטרונות."

תנועת השומר הצעיר

בחודש ספטמבר 1991 (ארכיון יד יערי, 3-1, 203 (2), תיק עבודה ניר זמיר) כותב אלישע שפירא, מזכיר הקיבוץ הארצי, לניר זמיר, מזכ"ל תנועת השומר הצעיר: "שלום, קליטה וצמיחה כלכלית בתקופה זו יהיה על מדינת ישראל להתמודד להשגתם של שלושה יעדים: השתלבות במהלך המדיני והתקדמות לשלום, קליטת העלייה ההמונית וצמיחה כלכלית מואצת..."

כמה שבועות אחר כך, באוקטובר אותה שנה, התקיים סמינר שכוונתו בתנועה. "השנה", נכתב, "נבנה הסמינר על חלוקה של שלושה נושאים: החברה הישראלית, העבודה בשכונות וקליטת עלייה... הנושא השני – נפתח בפגישה עם אלישע שפירא על המניעים שהביאו את התנועה להיכנס לעבודה בשכונות ועל המטרות וההשלכות של עבודה זו כיום." בהמשך עסקו המשתתפים בדילמות

שהועברו דרך אימפרוביזציה וניתוחן לאחר מכן. בין הדילמות הוצגו עימות עם חבורת רחוב שחבריה מפריעים לפעילות, פגישה עם הורים שלא מוכנים שילדיהם ישתתפו בטיולי פסח ושיחת מוטיבציה עם שני מתנדבי שנת שירות ששובצו לקן בשכונת מצוקה. את הנושא השלישי – קליטת עלייה – פתחו בהרצאה על המאפיינים המנטליים התנהגותיים של עולי רוסיה. בהמשך צפו בסרט 'סלאח שבתי' ואחר הצהריים יצאו לסיור במרכז הקליטה בבית אליעזר. מנהל המרכז הסביר על מאפייני האוכלוסייה האתיופית. בדיון בסיום הסיור הוצעו דרכים מעשיות לפעולות עם העולים.

מפנייה של רכז אזור ירושלים למחלקת נוער וספורט בעיריית ירושלים (ארכיון יד יערי, שם) אפשר ללמוד על דרך הפעולה של התנועה. לקראת פתיחת קן השומר הצעיר בשכונת רמת שרת מתאר הרכז את פעילות חברי התנועה בבית הספר בשכונה בשנתיים האחרונות. דהיינו: לא התחילו עם הקמת קן, אלא בפעילות במסגרת החינוך הפורמלי, בסיוע לתלמידים ובפעילויות חברתיות בבית הספר. השלב הבא הוא פתיחת קן ולטובת הפעלתו יישלחו שני קומונרים חדשים ויצטרפו מדריכים שיבואו מקן קרית יובל. רכז האזור מגדיר למה מחויבת התנועה עם כניסתה לשכונה: א. בניית תהליך ותוכנית עבודה יסודית עם בית ספר רמת שרת. ב. בדיקת הפוטנציאל הרלוונטי בשכונה. ג. תיאום עם ועד השכונה. ד. מבנה הולם לפעילות בשכונה. ה. השקעת משאבים (אנושיים וכספיים).

במהלך שנת 1991 חלה התפתחות משמעותית בהיקף הפעילות בתחום קליטת העלייה. הוקצה כוח אדם למחלקה לקליטת עלייה, הושקעו כספים בציוד ובכוח אדם הדרכתי. לצד העיסוק בקליטת העלייה המשיכו להשקיע גם בקנים בשכונות.

עיון בתקציב התנועה לשנת 1991 (ארכיון יד יערי, שם) מלמד על המגמות האלה:

התקציב המאושר – 9,255,000 ש"ח לשנת 1991. הוקצו 10,000

ש"ח לסיוע בקליטת עלייה. בדיווח בסוף השנה מסתבר כי התקציב לקליטת עלייה בחודשים יוני-דצמבר 1991 עמד על 400,000 ש"ח, חלק ניכר ממנו הושג ממקורות חיצוניים. בנוסף, השתתפות בפעילות בפריפריה – 846,600 ש"ח, כמעט 10% מהתקציב התנועתי השנתי.

כפי שראינו, תנועת השומר הצעיר לא השתתפה בתחילת אותה שנה בפעילות קליטת עלייה שרוכזה על ידי מת"ן. התנועה התחילה בפעילות עצמאית.

אחרי חודשים של פעולה עצמאית, בחודש אפריל 1991 פונה גזבר התנועה לפנינה פלדמן, מזכ"לית מועצת תנועות הנוער בבקשה להשתתף בתקציב המוקדש לקליטת עלייה בתנועה.

ניר זמיר, מזכ"ל התנועה 1990-1994, מספר בשיחה איתו (זמיר, 2022) שההשקעה בתהליך פיתוח הקנים בפריפריה התחילה בעקבות מקרה אישי, במפגש שלו עם חניך בחולון.

קן חולון היה קן ענק, הכי גדול בארץ, היו 1,200 חניכים של השומר הצעיר, היה מבנה ענק במרכז חולון. באחת הפעמים שביקרתי בקן ניגש אלי בחור אחד בכיתה י'. דרך אגב עד היום יש לי קשר איתו, הוא במקרה גם תושב המועצה האזורית שלנו. הבחור הזה החליט שהוא רוצה להיות בשומר הצעיר והוא תיאר לי תהליך שלם שעבר עד שקיבלו אותו בקן חולון, הוא לא היה תושב מרכז העיר שממנה הגיעו החניכים. הוא שאל אותי מדוע לא מקימים קן בשכונה בה התגורר, שכונת ג'סי כהן. ג'סי כהן זה לא עולם אחר, זה שכונה בחולון. המרחק הגיאוגרפי בין ג'סי כהן, בין השכונה לקן חולון הוא כלום, אבל המרחק המנטלי היה אז מאוד גדול.

השאלה שלו עוררה אצלי את ההבנה, אצלי ואצל אחרים, שצריכים לשנות את הפריזמה. אז המהלך הראשון שביצענו הייתה החלטה שהולכים לכיוון הזה. הולכים לעבוד ולהקים

ולפתח קנים בשכונות, שנקראו שכונות מצוקה. לא אהבתי את השם הזה, אבל אלו אוכלוסיות יותר מוחלשות ואגב, לא נמנו על תומכי השומר הצעיר ולא מפלגות שמאל. זה היה בהחלט להיכנס להארד־קור. הבנו שלא צריך כאן הצהרות בלבד והתחלנו במהלכים מעשיים, קודם כול גייסנו מישהו ללוות, במקרה גם מהקיבוץ שלי. גייסנו בחור שלימים הפך להיות דוקטור לעבודה סוציאלית, נשאר אצלו משהו. הקמנו תחום חדש שנקרא קנים בשכונות. גייסנו שינ־שינים [צעירים בשנת שירות, נ.א.]. הקמנו קן בג'סי כהן, וקן בבקעה בירושלים. היו שכונות בהן לא התחלנו עם הקמת קן אלא נכנסנו לפעילות חברתית ולבתי הספר בשכונה. הייתה תחושה בהנהגה הראשית שאנחנו נותנים מענה לצורך אמיתי, ליעד שחשוב לחברה הישראלית.

לדברי ניר לא הייתה בעיה עם הפניית תקציבים לעבודה בפריפריה והיו גם תקציבים שהצליחו להשיג לטובת העניין. בישיבות הנהגה ראשית היו מדווחים על הקמת קנים חדשים ואפשר היה לראות שרכזי האזורים גאים בכל הקמה של קן. "המגמה הזאת הוציאה את כולם מהשגרה הרגילה של פעילות לפי לוח השנה המסורתי של הטיולים והמחנות וזה עשה טוב לתנועה."

עיון בפרוטוקולים של ההנהגה הראשית ושל הכנות למועצת תנועה מלמד שנושא הפריפריה הולך ותופס מקום מרכזי. זה בא לביטוי בסמינרים למתנדבי שנת שירות שמוקדשים בהם פרקים להכרת מאפיינים מיוחדים של נוער עולה ושל בני נוער בשכונות מצוקה. לקראת המועצה בשנת 1995, שהתקיימה בירוחם, התקיים תהליך הכנה של כמה חודשים. במסגרת ההכנה התבקשו אנשי חינוך ואקדמיה מהקיבוץ הארצי לכתוב על היעדים הראויים בימינו לתנועת הנוער. אפשר לקרוא בחוברת שיצאה לכבוד המועצה דברי חברים שכותבים על הצורך בריענון יעדי ההגשמה. על המחויבות של התנועה לחברה הישראלית ולצמצום פערי המעמדות שבה. על

כך שאסור לשומר הצעיר להתעלם ממצוקות ולהזניח חלקים בחברה שזקוקים לסיוע. בהחלטות המועצה נשארה ההליכה להתיישבות בקיבוץ הארצי יעד מרכזי לכל בוגרי התנועה, אולם נפתח הפתח להגשים בקיבוצים עירוניים ולתרום בפעילות קהילתית כבוגרי התנועה.

ניר מתאר תהליך של התמקצעות והבנה בתנועה כי כניסה לפריפריה היא תהליך שצריך ללמוד כיצד לבצעו:

בסופו של דבר אתה יודע, נוער זה נוער, וברגע שהצליחו לתקוע את היתדות האלה, אז באמת זה היה אחרת. לא סתם מינינו אחראי על התחום הזה, גם כל מערך ההדרכה והכניסה היה פרק שלמדנו איך להתנהג. לקח זמן, אבל בנינו ממש מערכים – איך נכון לעבוד בשכונות האלה. פחות להדגיש את האידאולוגיה, אתה לא רוצה להבריח, אתה רוצה קודם כול ליצור אמון, ולהביא אותם בכלל לפעולות. למדנו שצריך להיות בקשר אמיתי עם המשפחות והקהילה של השכונות, שיכירו אותנו. הייתה מראש איזה רתיעה, מה פתאום השומר הצעיר, זה לא חיבור טבעי. בסופו של דבר, לא רק שהייתה הסכמה. בזהירות אני אומר לך, הייתה גם התלהבות. אני זוכר תהליך קשה אבל בסופו של דבר ההצלחה הייתה יחסית די מהירה, לעומת מה שחשבנו, מה שאני חשבתי. התהליך אמנם היה מורכב, קשה, אבל מהר מאוד הצלחנו להקים ולהגיע לכמה עשרות חניכים בכל קן.

הפעילות המוגברת בפריפריה במחצית הראשונה של שנות ה-90' ובהמשך היא תולדה של נסיבות שצורפו יחדיו. ראשית, הצורך בכניסה לפריפריה נתפס כמשימה לאומית שאין עליה עוררין. שנית, המשימה התאימה לתנועה והייתה מוטיבציה בקרב היוצאים לשנת שירות להתנסות בקשר עם נוער שונה מהם ועם מנטליות לא מוכרת כלל, במיוחד לבני קיבוצים. תנועת האם, הקיבוץ הארצי,

מאוד עודדה את המגמה והעידוד בא לביטוי גם בהקצאת תקציבים. ולסיום מוסיף ניר: "אני חושב שלי אישית זה היה מאוד חשוב. כמו שסיפרתי, המפגש עם הנער מחולון טלטל אותי וסייע לי בקבלת החלטה שהכיוון הזה ראוי וחשוב."

בהערת אגב מספר ניר שעם העלייה מרוסיה לא הצליחו בתנועה. העולים ראו את השומר הצעיר כתנועה קומוניסטית, כמקום שלתפיסתם דומה במהותו למדינה ממנה ברחו.

ההחלטה ליצור בסמינרים למדריכים ובסמינר הישרדות לכיתות י' קבוצות מעורבות הייתה צעד משמעותי. ההחלטה נבעה מהרצון לכוון לשוויוניות. חוסר השוויוניות בלט במיוחד בנושא האוכל במחנות. הקנים הקיבוציים הגיעו עם כמויות אוכל עצומות שקיבלו מהאקונומיה בקיבוץ, חניכי הקנים העירוניים שילמו כסף כדי לקנות אוכל למחנה וכמובן חסכו בהוצאות. לכן הוחלט בתנועה על קבוצות מעורבות ואחר כך נקבע שמסתדרים רק עם תרמילים על הגב, לוקחים רק מה שצריך. כמויות המזון שנשארו ורוכזו בעגלה במרכז, הספיקו אחר כך לכל החניכים עד סוף המחנה. ביומיים הראשונים התלוננו והיו מחאות ואז התחילו להתחבר ונוצרו חברויות של ממש. היה מרתק לראות את התהליך בהתהוותו.

כל נושא הכניסה לפריפריה היה עקרוני בתנועה. לא יכולים להתעלם מחלק כל כך מרכזי באוכלוסיית מדינת ישראל. כך מסכם ניר את הדברים:

הרעיון היה שיש פה פלח אוכלוסייה שאנחנו לא יכולים לאבד אותו. תראה, זה לכאורה הרבה שנים אחרי המהפך, אבל היה ברור – ובדיעבד אני חושב שעשינו מעט מדי ומאוחר מדי, זה החוכמה של הבדיעבד – אבל היה ברור לי שאם לא ניכנס למקומות, אפילו בצורה סמלית, ולא נגיד גם השומר הצעיר שותף, איבדנו מעל חצי מעם ישראל. זאת אומרת אין לי מילה

אחרת להגיד. כאילו נישאר תמיד תנועה אליטיסטית של קיבוצניקים, אתה יודע, צפון תל אביב. וזו ממש לא הייתה הכוונה. התנועה, לתפיסתי, מתייחסת אל עצמה כאל תנועה עממית, לא מוותרת על אף חלק. היה ברור שזה לא המיינסטרים של התנועה. היו מהלכים שהיינו צריכים לעשות. ממש לדעת לשווק ולדעת להגיע ולדעת להיות שם. זה התחיל קשה, אבל ברגע שזה הצליח, היה שווה.

ההוכחה שהשינוי תפס הגיעה כבר בשנים 1993, 1994, כאשר למעלה ממחצית החל"תניקים והמתנדבים לשנת שירות ביקשו ברשימת ההעדפות שלהם להדריך ולפעול בפריפריה.

תנועת בני עקיבא

בשנת 1991, סמוך לכניסתם לתפקידיהם בבני עקיבא, ישבו מזכ"ל התנועה אברהם ליפשיץ ומרכז מחלקת ההדרכה יונה גודמן ושוחחו על הצורך בהרמת דגל תנועתי שיסחוף את התנועה למשימות משמעותיות. מספר יונה (גודמן 2022):

ישבנו בבית של אברהם ואמרנו: תנועה צריכה דגל עכשווי, רלוונטי, אקטואלי. רצינו להגדיר משהו שידליק את החבר'ה, אני חושב שזה היה במוצאי שבת, או אולי חמישי בלילה, אני לא זוכר בדיוק, סוף שבוע. הלכנו לישון וקמנו בבוקר לחדשות שהתחילו להטיס לפה אלפי עולים מאתיופיה. והנה הביאו לנו את הדגל שמאוד האמנו בו. דתיים מאמינים, ציונים דתיים מאמינים בקיבוץ גלויות. הקמנו מחלקת קליטת עלייה, ויזמנו את פרויקט 'השחר' שבמסגרתו פעלו בני נוער מרקע אתיופי. אני אומר מרקע כי בשלב מסוים חלק כבר היו ילידי הארץ, שהוריהם עלו. הפעילות הייתה במרכזי קליטה ובשכונות, פריפריה ממש.